

Despre emoții și reconfigurarea spațiului public în România
(About emotions and the reconfiguration of public space in Romania)

Dragoș DRAGOMAN

Abstract: *The change in political participation, under the impact of the communication devices, raises the question of the content and style of the new communication in democracy. The impact of new media is not only seen in the strategies of political marketers, but also in the content spread throughout society. The article points towards the use of emotions and their impact on the consolidation of the public sphere and asks whether the use of rationality is rather confined to the right hand of the political spectrum. Although this argument is evoked by right-wing intellectuals, the political marketing and electoral campaigning seem to seriously contradict it. The electoral success of the right-wing candidates in the presidential competition was recently done more on triggering emotional responses from the electorate than by appealing to their common sense. This issue raises numerous questions regarding the use of rationality in making the public space work.*

Keywords: *emotions, public space, political marketing, electoral analysis, Romania.*

Introducere

Într-un articol publicat în *Idei în dialog* în 2009¹, Vlad Topan își exprima convingerea că ar putea exista o alianță a conservatorilor și a liberalilor, alianță ce ar putea depăși aparenta contradicție dintre moralitatea obiectivă a conservatorilor și respectul pentru libertatea individuală pe care liberalii îl prețuiesc. Terenul înțelegerii ar fi *libertarianismul*, conservatorii devenind un fel de „libertarieni și ceva mai mult” pentru a depăși condiția minimală a proprietății private ca principiu sacrosanct, așa cum apare el în ideologia liberală. Condiția acțiunii morale, de orice fel, are la bază libertatea de acțiune. Din cele două condiții rezultă că înțelegerea dintre liberali și conservatori se bazează pe funcția raționalității, și

¹ Vlad Topan, „W.F. Buckley Jr. și capcanele pragmatismului politic”, *Idei în dialog*, nr. 53 (februarie), 2009, pp. 34-36.

anume pe acceptarea că orice transformare socială care vizează supremația unor valori, fie ele și tradiționale, nu poate fi realizată decât printr-un consens obținut pe baze raționale. Mai mult, în aceeași revistă, Dorin Petrișor accentuează rolul raționalității ce derivă din funcționarea legitimă a ierarhiei². Altfel spus, ierarhia nu poate fi irațională, din moment ce autoritarismul rațiunii este cel care fundamentează principiul aristocratic al democrației, așa cum a fost el enunțat de Tocqueville. Principiul ierarhiei este cel care ar trebui să domine ordinea lucrurilor omenești, în special logica argumentativă, opiniile oamenilor aflându-se într-o ierarhie dată de propria lor raționalitate, iar democrația funcționând ca o aristocrație ce valorizează autonomia individului.

Ceea ce-i leagă pe cei doi autori este identificarea stângii moderne și post-moderne, a social-democrației românești și a noilor curente (presupus) de stânga cu lipsa de raționalitate. Iluzionați de principiul suveranității populare, indivizii neautonomi (căci resping o ierarhie pe baze raționale) nu au, de fapt, nimic de cedat, pentru că nu dețin nici o suveranitate. Conduși de emoții, gregari, ei se refugiază într-o ficțiune, în iluzia cedării suveranității către o majoritate funcțională. Expresie a modernității, aroganți prin respingerea legilor morale și a monarhiei de drept divin, ei sunt în final și imorali, pentru că resping raționalitatea ca principiu al vieții publice³. O reorganizare pe baze raționale a societății, în conformitate cu valorile specifice liberalilor și conservatorilor, este teoretic posibilă pentru a repara relele modernității, dar este o sarcină dificilă în România, care continuă să fie dominată de social-democrație și unde vârstarele liberale și conservatoare sunt încă prea firave⁴.

Analizând argumentele celor doi autori, luate împreună, ar putea rezulta că iraționalismul, cultivarea emoțiilor, este apanajul stângii democratice, în vreme ce liberalii și conservatorii, deși în poziție de inferioritate publică, fac eforturi pentru cultivarea rațiunii ca fundament al autonomiei și al responsabilității individuale. Altfel spus, situarea liberalilor și a conservatorilor în poziție de inferioritate electorală, căci probabil la acest aspect public se refereau autorii, este cauzată de reținerea de a folosi cultivarea emoțiilor – de altfel, profitabile din punctul de vedere al marketingului electoral.

Sunt oare emoțiile cantonate în limita stângă a spectrului politic, dacă ar fi să poziționăm simplist partidele pe o axă ideologică stânga-dreapta? Sunt alegătorii partidelor de dreapta mai raționali? Se abțin strategii electorale ai partidelor de dreapta de la folosirea emoțiilor în atingerea unor scopuri politice imediate? Sau publicul este mai omogen decât lasă

² Dorin Petrișor, „Paralaxa liberalismului”, *Idei în dialog*, nr. 53 (februarie), 2009, p. 15.

³ *Ibidem*.

⁴ Vlad Topan, art. cit., p. 36.

să se înțeleagă autorii menționați anterior, cei care fac apologia virtuților conservatoare și liberale? Oare nu a regresat întreaga opinie publică până la statutul de „gloată publică”, cum o definește Alina Mungiu-Pippidi⁵, oricând dispusă să asasineze moral orice adversar devenit țintă a celor care reușesc să o mobilizeze eficient, așa cum sunt cazurile recente ale lui Mihail Șora și Raed Arafat?

Acestea sunt câteva întrebări legate de rolul emoțiilor atât în tehnicile de mobilizare a opiniei publice sau a electoratului partizan, cât mai ales în configurarea spațiului public în noul context al transformărilor tehnicilor și mediilor de comunicare, unde social-media schimbă felul nostru de a ne raporta la valoarea de adevăr a informației și la opiniile celorlalți. Deși cele două probleme cer o abordare separată, punerea în relație a tehnicilor specifice de comunicare ce vizează cultivarea emoțiilor și transformarea caracteristicilor opiniei publice ar putea aduce unele clarificări. Deși nu vom putea identifica un tip pur de alegător rațional sau predispus emoțional, cum probabil nu vom putea identifica nici o campanie electorală pur emoțională sau pur rațională, importanța emoțiilor pentru strategiile de campanie și efectul lor asupra formării opiniei publice nu pot fi neglijate.

Emoțiile și marketingul politic

Emoțiile sunt perfect naturale și umane. Această afirmație nu are nevoie de prea multe completări. Emoțiile au fost identificate chiar în legătură cu mecanismele naturale, considerate înnăscute, ce se declanșează la diferite niveluri și tipuri de stimuli⁶. Etologia dezvoltată de Lorenz poate ușor identifica mecanismele înnăscute⁷, care pot fi la rândul lor abil încorporate în strategiile de marketing⁸. Unele aspecte fizice, caracteristici momentane sau adaptate, declanșează reacții la stimuli considerați exagerați. La fel, omul dispune de mecanisme înnăscute de declanșare a unor comportamente ce răspund unor stimuli-cheie, cu caracteristici exagerate. Câteva exemple folosite de Lorenz merită reluate aici, pentru o mai bună înțelegere a mecanismelor înnăscute. De exemplu, păpușile imită caracteristicile bebelușului, și anume o hipertrofie a caracteristicilor fizice specifice vârstei fragede, ce declanșează mecanismul de protecție și grijă accentuată, de unde expresia remarcată de

⁵ Alina Mungiu-Pippidi, „Jos labele de pe Șora și Arafat, măi, nemernicilor!”, *România Curată*, 25 octombrie 2019, disponibil la <http://www.romaniacurata.ro/jos-labele-de-pe-sora-si-arafat-mai-nemernicilor>, accesat la 29 octombrie 2019.

⁶ Dragoș Dragoman, „Konrad Lorenz vorbind cu animalele: așa-zisul rău și păcatele lumii civilizate”, *Transilvania*, nr. 11-12, 2017, pp. 140-149.

⁷ Konrad Lorenz, *Cele opt păcate capitale ale omenirii civilizate*, Humanitas, București, 2012.

⁸ *Idem*, *Les fondements de l'éthologie*, Flammarion, Paris, 1984.

Lorenz că un copil este „frumos ca o păpușă”. În fapt, tocmai păpușile sunt cele astfel confecționate încât să declanșeze mecanismele înscrise filogenetic.

Un alt exemplu este legat de abilitatea industriei alimentare de a exploata astfel de mecanisme, cum ar fi cele declanșate de întâlnirea cu alimente ce reprezintă factori supranormali, „exagerați”. Acești factori supranormali ce funcționau pentru omul preistoric la întâlnirea sa cu alimente dulci, concentrate, crocante au dus în zilele noastre la apariția unei serii interminabile de alimente cu slabă valoare nutritivă, grase și îndulcite, ieftine și omniprezente, cele mai multe pe bază de făină de grâu. Piața este astfel invadată de otrava culturală a alimentelor de slabă calitate, consumul lor exagerat fiind responsabil de răspândirea tulburărilor digestive pe scară largă⁹.

La fel se întâmplă și în cazul apetenței condiționate pentru stări de repaus, adică evitarea configurației de stimuli „dezagreabili” ce duc la stări de neplăcere. Cum stimulii dezagreabili au efecte nefaste pe termen lung și amenință supraviețuirea individului, nu este deloc de mirare că eliminarea acestei amenințări are un efect de condiționare mai puternic decât orice derulare a unui act-recompensă. Altfel spus, eliminarea condițiilor insuportabile este mai importantă decât orice altă recompensă. Este perfect normal ca oamenii să încerce să se sustragă stresului cotidian, situațiilor conflictuale, tensiunii patogene ce derivă din activitatea lor zilnică. Din nefericire pentru oameni, remarcă Lorenz, efectul de recompensă este același dacă ei ajung să elimine tensiunea prin folosirea unor produse farmaceutice sau prin controlul real al situației de stres¹⁰. Nu este deci de mirare că marketingul farmaceutic este interesat de propagarea ideii eliminării situației de stres, durere, iritație prin eliminarea simptomelor, nu prin determinarea și eliminarea cauzelor. Acest lucru se întâmplă, în nenumărate reclame, prin efectul miraculos al pastilelor „salvatoare”, veșnic la îndemâna clienților prin grija producătorilor și distribuitorilor de medicamente.

Nu în ultimul rând, este vorba despre comportamentele cu motivație multiplă. Lorenz insistă asupra puținelor cazuri în care se poate observa efectul inhibitor complet al unui sistem de comportament asupra altuia. Excepția este comportamentul de fugă, datorită importanței sale pentru conservarea speciei. La om, ca la alte specii mai mult sau mai puțin avansate, declanșarea lui duce la inhibarea tuturor celorlalte sisteme de comportament înnăscut, din nefericire însă și funcțiile superioare ale învățării. Altfel spus, frica îndobitocește¹¹. Frica intens cultivată poate reduce capacitatea de învățare, dar și discernământul, care este o funcție

⁹ *Ibidem.*

¹⁰ *Ibidem*, p. 370.

¹¹ *Ibidem*, p. 301.

superioară a inteligenței logice. Nu este deloc de mirare că regimurile totalitare ale secolului XX, dar și sisteme mai puțin perfecționate decât cele din epoca modernă, precum tribunalele religioase și „vânătoarea de vrăjitoare” din secolul al XVII-lea¹², au avut efect asupra consolidării autorității confruntate cu o lipsă de legitimitate. Frica a perpetuat sistemul constrângerii organizate dincolo de limite ce ne-ar putea apărea drept „naturale”.

Aceste exemple sunt suficiente pentru a exemplifica caracterul natural al emoțiilor, mai ales al celor care derivă din mecanisme înscrise filogenetic. Dar ele sunt suficiente, cred, și pentru a stabili clar o conexiune și o ierarhie între instinctele naturale, emoții, rațiune și discernământ, cel din urmă funcționând ca o capacitate supramentală, ca o limpezime a gândirii ce se percepe pe ea însăși ca supusă unor condiționări. Nu este, de altfel, de mirare că filosofia antică a clasificat regimurile politice în funcție de capacitatea lor de a atinge țelul stabilit, care era virtutea, de unde accentul pus pe formarea caracterului individual¹³. Dar chiar și în modernitate ideea a persistat sub o formă atenuată, prin menținerea dorinței de control al pasiunilor prin intermediul rațiunii. Prin controlul mecanismelor pasiunilor, crede Hobbes, oamenii au capacitatea de a institui o ordine socială care să depășească simpla natură umană. Chiar și renunțând la ascetismul de tip epicurian, care urmărea să obțină excelența umană, noua filosofie politică modernă urmărea nu cel mai bun regim, ci pe cel mai eficient¹⁴. Dar chiar și această schimbare de perspectivă, renunțarea la virtute și promovarea comodității și a bunăstării, are nevoie de folosirea capacității raționale în eliminarea pericolelor pe care le reprezintă folosirea nelimitată a puterii. Folosirea forței fizice și exercitarea rațională a drepturilor individuale se bazează la Hobbes pe *prudentia*¹⁵. Chiar dacă inexact, matematic și juridic, acest comportament derivat din *prudentia* își are propria raționalitate în menținerea ordinii politice.

Deși scopul guvernării moderne nu mai este acela de a încuraja formarea unor indivizi plin de virtuți, care să-și atingă pe deplin potențialul uman, prima modernitate nu abdicase încă de la capacitatea rațiunii de a controla pasiunile, de a subordona emoțiile unor scopuri politice, comune, mai înalte. Neutralitatea morală a pătruns însă pe ușa modernității, dreptul pozitiv definind acum ceea ce este permis, nu ceea ce este onorabil, omenește, de dorit. Puterea a devenit un scop mai înalt decât virtutea, cu efectele vizibile în extinderea limitelor sale la nivelul vieții publice, iar în sistemele totalitare, chiar la cel al vieții private. Altfel spus,

¹² Robert Muchembled, *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XVe – XVIIIe siècle)*, Flammarion, Paris, 1978.

¹³ Leo Strauss, *Droit naturel et histoire*, Flammarion, Paris, 1986, p. 174.

¹⁴ *Ibidem*, p. 172.

¹⁵ *Ibidem*, p. 176.

dorința de comoditate modernă nu mai poate face distincție între ceea ce e legitim de dorit. Dorința de putere este, cum subliniază Strauss, reversul indiferenței cu privire la acțiune, adică la scopurile pe care puterea (fizică și legală) și le atribuie¹⁶. Nu este deloc de mirare că teoria și practica politică modernă legitimează orice scop și încurajează orice dorință.

Aici este, cred, punctul de flexiune dintre marketingul strict comercial, care adaptează, recalibrează, transformă dorințe (uneori direct în așa-zise nevoi) și marketingul politic, cel care inhibă mecanismele de clarificare ale discernământului, insuflând energie emoțiilor contagioase.

Secțiunea care urmează încearcă să identifice utilizarea unor astfel de emoții de către marketingul politic al candidaților de dreapta, presupus cel mai puțin dispuși la utilizarea emoțiilor intense în dobândirea puterii politice, cei care, reprezentând o tradiție intelectuală liberală și conservatoare, cultivă rațiunea în spațiul politic.

Voturi „structurale” și voturi „emoționale”

Studiul predispozițiilor electorale din perioada postcomunistă a scos la lumină câteva recurențe semnificative. Deși este greu să le numim „modele”, ele spun ceva despre felul în care se distribuie preferințele electorale. Incomplet omogene și relativ volatile, aceste „modele” ale votului indică o preponderență mai mare a voturilor pentru Partidul Social Democrat (PSD) în zone rurale, uneori periurbane, mai sărace decât marile centre urbane, zone rurale locuite de alegători mai săraci, mai puțin educați, mai izolați de căile de transport importante și mai puțin conectați la fluxurile de comunicație. La nivel teritorial, județean, o corelație puternică exista la începutul anilor 2000 între nivelul de dezvoltare al localității sau chiar al județului (măsurat în indici de dezvoltare rurală, de bogăție locală, precum PIB/capita, dar și în indicatori de capital uman) și votul pentru PSD¹⁷. Mai mult, în aceeași perioadă, Alina Mungiu depășea observația corelațiilor dintre contextul social-teritorial și vot și avansa teza unei „captivități” a electoratului PSD¹⁸. Cei care-l țineau captiv erau chiar liderii locali ai PSD, cel mai adesea primari și președinți de consilii județene, interesați de sprijinul facil acordat în schimbul unor ajutoare de stat, ajutoare sociale, precum venitul minim garantat, diferite subvenții sau ajutoare, precum cele de încălzire cu lemne pe timpul iernii.

¹⁶ *Ibidem*, p. 175.

¹⁷ Dragoș Dragoman, „Factori determinanți ai opțiunilor electorale din România în 2004. O analiză la nivel agregat”, *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, vol. VII, nr. 4, 2007, pp. 903-932.

¹⁸ Alina Mungiu-Pippidi, „Reinventing the Peasants: Local State Capture in Post-Communist Europe”, *Romanian Journal of Political Science*, vol. 4, nr. 1, 2004, pp. 6-23.

Deși această teorie a neodependenței rurale a făcut istorie prin transformarea ei ideologică în argument de campanie electorală împotriva „baronilor” PSD, schimbarea sistemului electoral din 2008 a demonstrat că și partidele de dreapta cunoșteau la fel de bine distribuția teritorială a voturilor favorabile. Doar așa putem explica folosirea mitei electorale pentru „fidelizarea” alegătorilor și menținerea fiefurilor județene¹⁹, dar și a decupajului teritorial în delimitarea colegiilor electorale²⁰. Altfel spus, delimitarea colegiilor a ținut aproape întotdeauna cont de asigurarea unor mandate „sigure”, acolo unde candidații privilegiați puteau candida și puteau obține un mandat chiar și în vremuri grele, nu doar în contexte politice generale favorabile. Nu este de mirare de ce în 2012 deputații și senatorii marcați ai Partidului Democrat Liberal (PDL) și-au părăsit colegiile inițiale, cele din 2008, pentru a candida cu succes în fiefurile partidului, evitând astfel un dezastru complet, ce ar fi putut avea loc dacă și-ar fi păstrat colegiile inițiale.

Aceste exemple sunt, cred eu, suficiente pentru a înțelege voturile „structurale” și strategiile politice ale partidelor de a-și menține fiefuri puternice, rezervate elitelor de partid în căutarea unor mandate aproape „rezervate”. Asta înseamnă că schimbarea politică nu poate veni, în cazul partidelor de dreapta, decât dacă sunt înfrânte sau depășite numeric aceste dependențe rurale atribuite PSD. Structural vorbind, Partidul Național Liberal (PNL), cel care a fuzionat cu PDL, se află și azi în situație de inferioritate electorală, dacă luăm în calcul structura electorală a României rurale. Deși domină relativ mediul urban, mai modern și mai bogat, PNL este de cele mai multe ori confruntat cu o slăbiciune „structurală” atunci când este în competiție națională. În ciuda primarilor unor mari orașe, precum Cluj, Oradea, Târgu-Mureș, Timișoara sau Arad, PNL nu poate depăși limitarea structurii electoratului decât folosind o tactică de mobilizare politică ce nu mai este „rațională”. Limitarea „rațională” la caracteristicile unui electorat urban minoritar încă în România ar fi o strategie fără sorți de izbândă. Aici putem identifica schimbarea registrului politic și acest fapt scoate în evidență folosirea emoțiilor ca strategie de mobilizare dincolo de „rațiune”. Nu este de mirare, așa cum vom vedea mai jos, că strategiile de generare și direcționare a emoțiilor au însoțit epoca triumfului populismului, când Traian Băsescu și PDL condus de Emil Boc reușeau în 2008 să mobilizeze un electorat care nu mai fusese mobilizat de partidele de dreapta. Acesta este un electorat mai puțin educat, din medii periurbane și din mici localități, frustrat de incapacitatea

¹⁹ Sergiu Gherghina, „Going for a Safe Vote: Electoral Bribes in Post-Communist Romania”, *Debate: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, vol. 21, nr. 2-3, 2013, pp. 143-164.

²⁰ Aurelian Giugăl, Ron Johnston, Mihail Chiru, Ionuț Ciobanu, Alexandru Gavriș, „Gerrymandering and Malapportionment, Romanian Style: The 2008 Electoral System”, *East European Politics and Societies*, vol. 31, nr. 4, 2017, pp. 683-703.

postcomunismului românesc de a distribui mai eficient bunăstarea pe care o produce. Anti-raționalismul și anti-intelectualismul specifice populismului, asociate anti-elitismului, au fost puternic utilizate de discursul emoțional al PDL, partid transformat în mișcare populară ce lupta împotriva elitelor ostile poporului autentic, pe care PDL pretindea că îl reprezenta.

Emoții bine cultivate, emoții bine utilizate

Mecanismul generării și creșterii intensității emoțiilor publice este cel responsabil pentru existența unei tensiuni ce poate fi utilizată în caz de nevoie. Este greu de crezut că emoțiile utile marketingului politic pot răsări spontan. Așa cum este cazul anti-elitismului populist, mediul social și politic este predispus la exacerbarea emoțională prin cultivarea emoțiilor pe lungi perioade de timp. Trecând în revistă, în sens retrospectiv, câteva episoade în care utilizarea emoțiilor este mai ușor vizibilă, putem evalua mai bine modul în care așteptările, frustrările, nemulțumirile au crescut până au „rodit” sub forma mobilizării eficiente. Deși fenomenele sunt mai complexe decât prezentarea schematică pe care o facem aici, ele ne ajută să înțelegem modul în care emoțiile „cresc” și „înfloresc”.

Spaima legată de lipsa banilor publici necesari plății salariilor angajaților din sectorul de stat și a tuturor pensiilor din sistemul public (deși sunt plăți diferite, pentru că provin din mecanisme contributive diferite), așa cum a fost ea vehiculată de PNL, este o spaimă ce vine din convingerea cultivată că statul este invariabil și inevitabil ineficient în asigurarea acestor plăți. Fie că este vorba despre faptul că statul se împrumută din surse private, bănci comerciale în special, pentru plata acestora, fie că este vorba despre dispariția misterioasă a două miliarde de lei din bugetul de stat, emoțiile sunt în legătură cu evenimente trecute. Tema miliardelor furate din bugetul de stat al României²¹ este un ecou la emoția produsă la Chișinău de furtul unui miliard de dolari, eveniment care a marcat puternic politica moldovenească începând cu anul 2016²². Pentru Republica Moldova, furtul unui miliard de dolari (de fapt, garantarea de guvern și de banca centrală a unui împrumut către trei bănci comerciale, ulterior

²¹ „Datele în documentele pentru rectificarea bugetară sunt false! Toți vinovații vor răspunde! Angajații din MFP și cei din CNSP care au măsluit datele rectificării bugetare cu două miliarde lei vor răspunde personal și penal. La fel și cei din Curtea de Conturi care au fost părtași la acest fals în acte și la furtul din banul public” – declarație făcută de Florin Cîțu, senator PNL. Vezi „Florin Cîțu acuză că datele din rectificarea bugetară sunt false: Voi cere o comisie de anchetă din partea CE”, *Ziare.com*, 13 august 2019, disponibil la <http://www.ziare.com/economie/buget/florin-citu-acuza-ca-datele-din-rectificarea-bugetara-sunt-false-voi-cere-o-comisie-de-ancheta-din-partea-ce-1573397>, accesat la 11 noiembrie 2019.

²² Vitalie Călugăreanu, „Rețetă moldovenească: Cum să furi un miliard și să-ți condamni poporul la 25 de ani de sărăcie”, *Deutsche Welle*, 1 noiembrie 2017, disponibil la <https://www.dw.com/ro/rețetă-moldovenească-cum-să-furi-un-miliard-și-să-ți-condamni-poporul-la-25-de-ani-de-sărăcie/a-41194488>, accesat la 11 noiembrie 2019.

convertit în datorie publică și nerecuperat de la cei care au falimentat cele trei bănci) reprezenta 13% din PIB și a produs o emoție puternică în rândul deponenților și în al cetățenilor, în general. Frauda a fost descoperită cu ajutorul specialiștilor Fondului Monetar Internațional (FMI) și al unei companii private de audit, iar Comisia Europeană (CE) a făcut presiuni asupra guvernului Republicii Moldova pentru recuperarea prejudiciului²³, presiune derivată din funcționarea Acordului de asociere a Moldovei cu Uniunea Europeană. De aici și cererea senatorului PNL Cîțu ca pretinsul furt din banii publici să fie investigat de Comisia Europeană.

Teama incapacității de plată a pensiilor și salariilor angajaților din sectorul public se bazează pe precedentul legat de reducerea din mai 2010 a salariilor cu 25% și intenția de reducere a pensiilor cu 15% (invalidată de Curtea Constituțională, transformată în impozitarea lor)²⁴, alături de numeroase alte reduceri de cheltuieli de asistență socială, precum ajutoarele pentru creșterea copiilor, ajutoarele de șomaj sau pentru persoanele cu handicap. Motivul oferit atunci de președintele Traian Băsescu a fost discrepanța (structurală) dintre mediul privat, un tip „slab și subțirel” ce-l ține în spate pe „omul foarte gras” din sectorul bugetar²⁵. Aceasta este discrepanța dintre economia privată și aparatul de stat, în ciuda impreciziei cu care este definit acest aparat. Foarte plastică, metafora s-a perpetuat și a crescut în intensitate în retorica dreptei liberale, dispusă să critice ceea ce consideră a fi supradimensionarea bugetelor și personalului instituțiilor de stat²⁶. Ironia care leagă cele două exemple de emoții, legate de presupusa dispariție a miliardelor din bugetul public și salariile nemeritate ale angajaților din sectorul public, este că guvernul PDL condus de Emil Boc este cel care a accesat în 2010 împrumutul de 20 de miliarde de euro acordat de FMI și CE pentru capitalizarea unor bănci comerciale private, în scopul consolidării sistemului bancar românesc. Împrumutul, sub formă de datorie publică, continuă să fie rambursat de fiecare guvern care s-a succedat din 2010.

²³ Comisia Europeană, comunicat de presă, „Raport UE: Republica Moldova a progresat în privința reformelor, dar mai sunt încă multe de făcut”, 5 aprilie 2018, disponibil la https://europa.eu/rapid/press-release_IP-18-2781_ro.htm, accesat la 11 noiembrie 2019.

²⁴ „Băsescu anunță scăderea pensiilor cu 15%, a fondului de salarii cu 25% și a subvențiilor”, Mediafax, 6 mai 2010, disponibil la <https://www.mediafax.ro/social/basescu-anunta-scaderea-pensiilor-cu-15-a-fondului-de-salarii-cu-25-si-a-subventiilor-6096508>, accesat la 11 noiembrie 2019.

²⁵ „Băsescu: Statul este un om foarte gras cocoțat în spatele unuia slab și subțirel, care este economia”, Mediafax, 6 mai 2010, disponibil la <https://www.mediafax.ro/politic/basescu-statul-este-un-om-foarte-gras-cocotat-in-spatele-unuia-slab-si-subtirel-care-este-economia-6097010>, accesat la 11 noiembrie 2019.

²⁶ „Florin Cîțu acuză că bugetarii sunt privilegiații societății și ar trebui să muncească fără vouchere, tichete și sporuri. Reacția PSD”, *Ziare.com*, 21 august 2019, disponibil la <http://www.ziare.com/stiri/bugetari/florin-citu-acuza-bugetarii-ca-sunt-privilegiatii-societatii-si-ar-trebui-sa-munceasca-fara-vouchere-tichete-si-sporuri-reactia-psd-1574325>, accesat la 11 noiembrie 2019.

Dar impactul cel mai mare al emoțiilor asupra scenei politice a fost reprezentat de demisia guvernului Ponta și de desfășurarea ultimelor runde ale alegerilor prezidențiale, începând cu cea din 2004. În primul caz, șocul emoțional produs de tragedia morții violente a unor tineri în clubul „Colectiv” din București în seara de 30 octombrie 2015 s-a transformat repede în indignare față de funcționarea improprie a localului și apoi în ostilitate față de guvernul PSD. În urma unor masive manifestații de protest care exprimau clar aversiunea față de guvern, prim-ministrul Victor Ponta a demisionat pe data de 4 noiembrie. Seria celor trei emoții a urmat un model de propagare în care corupția a fost identificată ca sursă a dezastrului și corupția a fost asociată guvernului PSD. În această asociere de emoții, modelul folosit era unul de recombinație a unor vechi teme ale politicii românești cu noile realități ale finalului de tranziție democratică. Acest lucru este mai vizibil dacă examinăm urmările politice ale tragediei. Nu este vorba doar despre demisia guvernului Ponta și înlocuirea lui cu un guvern de tehnocrați condus de Dacian Cioloș, un apropiat al președintelui Klaus Iohannis, ci și de apariția Uniunii Salvați România (USR). Încă din zilele ce au urmat tragediei, repulsia față de corupția identificată ca provocând dezastrul a fost instrumentalizată pentru coagularea unei mișcări civice, transformată ulterior în partid politic, a cărei menire era să lupte împotriva corupției. Încă din 3 noiembrie 2015, Nicușor Dan, președinte pe atunci al ONG-ului „Salvați Bucureștiul”, considera corupția drept sursă a catastrofei²⁷. Dezvoltarea imediat ulterioară a sloganului luptei împotriva corupției a luat forma anti-elitismului cultivat încă din 2004 de Traian Băsescu și de PDL, USR proclamându-se o mișcare non-ideologică ce se opune elitelor corupte²⁸.

Mai târziu, recombinația temei lustrăției anticomuniste și a luptei împotriva corupției a dus la inițiativa USR numită „Fără penali în funcții publice”, o încercare de recuperare a emoțiilor produse de eșecul eliminării foștilor membri ai Partidului Comunist Român din viața publică în primii ani ai tranziției postcomuniste. În formă recombinație, inițiativa de modificare a Constituției prin introducerea restricțiilor dreptului de a alege și a fi ales se referă la cetățenii condamnați definitiv la pedepse privative de libertate pentru infracțiuni

²⁷ „Când corupția ucide. Tragedia din Colectiv ar fi putut fi evitată”, Digi24, 3 noiembrie 2015, disponibil la <https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/evenimente/cand-coruptia-ucide-tragedia-din-colectiv-ar-fi-putut-fi-evitata-453923>, accesat la 12 noiembrie 2019.

²⁸ „În USR sunt și oameni de stânga și de dreapta și de centru. Este un moment crucial în care se va alege între vechiul mod corupt de a face politică și o altfel de politică bazată pe integritate și competență, făcută în interesul cetățenilor. Problemele importante ale României sunt corupția generalizată și transpartinică și ruptura între politică și societate, iar USR își propune să rezolve aceste urgențe, obiectiv care-i unește pe oameni indiferent de valorile ideologice. Nu avem dreptul să ratăm acest moment și să ne împărțim pe criterii ideologice. (...) Cuantificată, diferența între programele partidelor de stânga și cele de dreapta din România este de câteva sute de milioane de euro, mai puțin decât furtul din achiziții publice de 4 miliarde de euro” (<https://www.usr.ro/intrebari-frecvente/#ideologie>, accesat la 12 noiembrie 2019).

săvârșite cu intenție, până la intervenirea unei situații care înlătură consecințele condamnării²⁹. Declararea de către Curtea Constituțională a României (CCR) drept neconstituțională a unei alte inițiative de revizuire a Constituției inițiată de USR și PNL, cea privind interzicerea amnistiei și grațierii ca urmare a referendumului consultativ convocat de președintele Klaus Iohannis pe 26 mai 2019, i-a transferat rapid pe judecătorii CCR în exponenții elitei retrograde corupte, aceștia devenind „vârful de lance al penalilor din politica românească”³⁰.

Indignarea față de orice tentativă de a se opune democrației directe, de a interfera în reprezentarea privilegiată, aproape exclusivă a poporului autentic, această emoție a fost îndelung cultivată de liderul populist Traian Băsescu și de apropiații lui din PDL și din guvernul Emil Boc³¹. Trăsătură specifică populismului³², anti-elitismul derivat din pretenția liderului populist de a monopoliza reprezentarea autentică este foarte bine exprimat atât de liderul USR, cât și de Traian Băsescu. Campaniile electorale din 2004 și 2009, combinate cu campania PDL din 2008, au exploatat nevoia și așteptarea de reprezentare a publicului, transformându-se în arma predilectă de discreditare a adversarilor politici. În atmosfera populistă din noile democrații est-europene³³, adversarii devin exponenții elitelor corupte, gata oricând să-și subordoneze poporul, să-i afecteze profund interesele și să-l deposeze până și de reprezentare³⁴. De aceea, liderul populist și echipa din jurul său luptă în două feluri pentru a păstra dreptul poporului autentic la reprezentare. În primul rând, populiștii denunță orice tentativă de subordonare a poporului, catalogându-i pe adversarii lor din politică, mass-media sau afaceri drept „baroni”, „tonomate” sau „moguli”, ostili intereselor poporului.

²⁹ Vezi <https://www.usr.ro/2019/07/18/usr-va-continua-demersurile-parlamentare-pentru-transpune-constitutie-rezultatele-referendumului-din-26-mai-si-initiativa-fara-penali-functii-publice>.

³⁰ „Actualii judecători ai Curții Constituționale au dovedit din păcate, încă o dată, prin decizia de astăzi, că sunt vârful de lance al penalilor din politica românească, lăsând acestora porțița de a-și acorda amnistie și grațiere pentru faptele de corupție (...) sunt greu de imaginat argumentele pentru care nu putem revizui Constituția astfel încât să respectăm rezultatele referendumului din 26 mai și să scriem explicit interdicția de amnistie și grațiere pentru faptele de corupție. Decizia de astăzi a CCR ignoră votul a peste 6,4 milioane de români și arată, o dată în plus, cât de vitală este, pentru funcționarea statului de drept și a democrației, o reformare a CCR și o depolitizare a acestei instituții” (declarația președintelui USR, Dan Barna, vezi <https://www.usr.ro/2019/07/18/usr-va-continua-demersurile-parlamentare-pentru-transpune-constitutie-rezultatele-referendumului-din-26-mai-si-initiativa-fara-penali-functii-publice>, accesat la 12 noiembrie 2019).

³¹ Dragoș Dragoman, „Populism după populism. Erodarea democrației din România după 2007”, în Emanuel Copilaș (ed.), *Resurgența ideilor nedemocratice în România contemporană: volum dedicat profesorului Michael Shafir la împlinirea vârstei de 75 de ani*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2020, pp. 61-92.

³² Eric Jones, „Populism in Europe”, *SAIS Review of International Affairs*, vol. XXVII, nr. 1, 2007, pp. 37-47.

³³ Jacques Rupnik, „From democracy fatigue to populist backlash”, *Journal of Democracy*, vol. 18, nr. 4, 2007, pp. 17-25.

³⁴ Bojan Bugarcic, „Populism, liberal democracy, and the rule of law in Central and Eastern Europe”, *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 41, nr. 2, 2008, pp. 191-203.

În al doilea rând, populiștii folosesc emoțiile pentru a mobiliza politic și electoral chiar poporul care risca să fie alienat de reprezentarea sa legitimă, populistă. Invocând situații reale sau imaginare, populiștii alimentează furia, resentimentul, indignarea, ostilitatea sau ura populară împotriva adversarilor politici. Folosind tema corupției, Băsescu chema în 2004 poporul „la țepe în Piața Victoriei” din București, să asiste la distrugerea elitelor ostile, ca răsplată, ca satisfacție pentru umilințele îndurate de poporul autentic sub comanda acestor elite degradate și ușor de disprețuit. Cu un deficit „structural” de voturi, populiștii nu puteau recurge decât la un mecanism de declanșare a unor emoții puternice, capabile să mobilizeze într-o parte și să demobilizeze în cealaltă parte. Invocând o presupusă fraudă ce urmează să fie comisă de către guvernul PSD în conivență cu Biroul Electoral Central, Traian Băsescu și liderii alianței DA (PNL-PD) le-au cerut în 2004 oamenilor să iasă la vot și să-și facă singuri dreptate. „Ești indignat? Ieși la vot și fă-ți dreptate! Nu pot ei fura cât poți voi vota!” Acesta este sloganul ce face referință la o emoție de tipul indignării, resentimentului și furiei declanșate de acțiunea ostilă a elitelor arogante. Deși pornea cu un handicap „structural”, Traian Băsescu avea să recupereze cele 733.000 de voturi care-l despărțeau de candidatul PSD mai bine clasat în turul 1 și să câștige în turul 2 cu 245.000 de voturi mai mult decât Adrian Năstase. Această performanță avea loc în condițiile scăderii numărului de voturi valabil exprimate cu aproape 450.000 între cele două tururi de scrutin.

Succesul lui Traian Băsescu din 2004 nu va rămâne fără urmări. După o campanie electorală pentru alegerile parlamentare din 2008 centrată în jurul luptei împotriva „mogulilor” și a „baronilor” corupți, alegerile prezidențiale din 2009 vor folosi o nouă emoție, și anume îngrijorarea, consternarea, spaima față de posibilul triumf al acestor elite corupte și ostile poporului. Aceste elite complotau de multă vreme împotriva poporului și a liderului populist. Dovada ultimă, perfect concludentă, era chiar întâlnirea de taină, ascunsă în anonimatul nopții și al unei parcări anoste, dintre candidatul PSD la președinție, Mircea Geoană, și cel mai mare dușman al liderului populist, „mogulul” Sorin Ovidiu Vântu. Om de afaceri, patron de trust media, Sorin Ovidiu Vântu era, în imaginarul pe care populiștii în cultivau asiduu din 2007, exponentul elitelor corupte, perverse și dușmănoase.

Imaginea aceasta, a elitelor dușmănoase, conspirând împotriva liderului populist, fusese deja exploatată în campania împotriva referendumului de demitere a președintelui Băsescu din 2007 și în campania pentru alegerile parlamentare din 2008. Traian Băsescu și PDL au înregistrat cele mai mari succese în cele două competiții electorale prin mobilizarea electorală fără precedent a celor ce nu fuseseră anterior mobilizați, mai ales tineri mai puțin educați, din zone de rezidență periurbane și din urbanul mediu și mic. Vehiculul folosit a fost

unul deosebit de propice transmiterii mesajelor emoționale, și anume manea³⁵. Descriind o lume socială ostilă, plină de pericole nebănuite, de falși prieteni ce profită de naivitatea sau slăbiciunile eroului narator pentru a-l discredita sau chiar ruina, manea³⁵ era cel mai bun mijloc de a reduce la același numitor și competiția politică dintre liderul populist și elitele ostile. La fel, Traian Băsescu a devenit eroul populist care s-a trezit trădat de „frații” lui, cei care s-au lăsat cumpărați de „dușmani” și care sunt acum gata să-l demită, să-l lipsească de puterea lui legitimă, firească, naturală³⁶. „Complotul” elitelor retrograde a fost dejucat în 2007 de eroul populist, în alianță indestructibilă cu poporul pe care-l reprezintă, prin respingerea demiterii. La fel, complotul petrecut la ceas de seară, într-o parcare sordidă, va fi și el spulberat în 2009 de acțiunea exemplară a liderului și de susținerea necondiționată a poporului autentic, în cel de-al doilea tur de scrutin al alegerilor prezidențiale. Mai târziu, în mod ironic, s-a aflat că însuși Traian Băsescu, liderul populist din 2009, fusese cu câțiva ani înainte în casa altui „mogul” posesor de „tonomate”, adică a patronului de mass-media Dan Voiculescu, cu scopul obținerii pentru alianța DA (PNL-PD, ulterior PDL) a unei susțineri majoritare în noul parlament ales în decembrie 2004³⁷.

Atmosfera populistă cultivată de Traian Băsescu prin exacerbarea emoțiilor avea să cunoască noi episoade, începând cu salvarea ziaristilor români luați ostatici în Irak în 2005 și sfârșind cu încercarea eșuată de demitere a președintelui în 2012. Mecanismul de declanșare a unor stimuli emoționali, dovedit eficient anterior, a fost folosit cu succes și de Klaus Iohannis în 2014. La rândul său, Iohannis va depăși un obstacol „structural”, și anume un deficit considerabil de voturi, atunci când se compară rezultatele electorale din cele două tururi de scrutin ale alegerilor prezidențiale. La fel ca în 2004, candidatul Alianței Creștin-Liberale PNL-PDL (atunci alianța Dreptate și Adevăr, PNL-PD) avea de „recuperat” un deficit de aproape un milion de voturi față de candidatul PSD. În al doilea tur de scrutin, Klaus Iohannis îl depășea cu peste un milion de voturi pe candidatul PSD, Victor Ponta, prim-ministru în funcție la acea dată.

Mecanismul emoțional era asemănător celui din 2004, și anume vexarea, indignarea, exasperarea, furia față de tentativa reală sau pretinsă de a limita sau a suprima reprezentarea

³⁵ Dragoș Dragoman, Sabina-Adina Luca, Bogdan Gheorghită, Annamária Kádár, „Popular music and social marginality during severe economic change. Evidence from post-communist Romania”, *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, vol. XIII, nr. 2, 2013, pp. 259-271.

³⁶ Dragoș Dragoman, „Tinerii, manelele și spațiul public. Valori sociale dominante și mobilizare politică”, în Sabina-Adina Luca (coord.), *Tânăr în România. Noi valori, noi identități*, Institutul European, Iași, 2013, pp. 55-82.

³⁷ Robert Agarici, „Dan Voiculescu dă de pământ cu Traian Băsescu: Cu căciula în mână...”, *Capital*, 5 februarie 2019, disponibil la <https://www.capital.ro/dan-voiculescu-da-de-pamant-cu-traian-basescu-cu-caciula-in-man.html>, accesat la 19 noiembrie 2019.

populară. De această dată, tentativa de limitare a reprezentării poporului nu mai avea ca dovadă cozile din Gara de Nord din București, ci secțiile de votare din străinătate. Cu un număr de secții de votare (sub 300) neadaptat noilor realități demografice din străinătate, în special în Spania, Italia, Franța sau Marea Britanie, țări în care comunitățile românești crescuseră ca număr în ultimii ani, procesul de vot era mult îngreunat, dacă nu imposibil. În fața refuzului Biroului Electoral Central de a prelungi programul la secțiile de votare din străinătate, multe persoane au protestat în fața secțiilor de votare din străinătate și în fața sediului Ministerului Afacerilor Externe. Emoțiile au fost amplificate nu doar de manifestațiile de amploare, ci și de pozițiile exprimate de politicieni străini, în special de președintele Comisiei de Afaceri Externe a Parlamentului Republicii Federale Germane. Acesta declara că împiedicarea exercitării votului echivalează cu fraudarea alegerilor, lucru inacceptabil pentru un stat membru UE, și a trimis o scrisoare de protest Comisiei Europene și președintelui acesteia, Jean-Claude Juncker³⁸. Folosirea surselor externe de influență, persuasiune sau putere nu era nouă. Ea fusese deja cu succes folosită în 2012, atunci când numeroși lideri europeni, inclusiv președintele Comisiei Europene, au fost alertați pe canale diplomatice din România despre pretinsa lovitură de stat ce avusese loc prin suspendarea de către Parlament a Președintelui Traian Băsescu³⁹.

Emoția resimțită la nivelul acelor lideri europeni a fost mai intensă decât cercetarea rațională a condițiilor și metodelor prin care Parlamentul din România poate decide, prin vot cu majoritate, suspendarea președintelui și convocarea unui referendum național pentru demiterea acestuia. Deși informația că în Constituția României există bine descris un astfel de mecanism legal le-a parvenit ulterior, contrar sesizării inițiale, emoția produsă în România de indignarea liderilor europeni își făcuse deja efectul, accentuând starea de panică, consternare, nervozitate, ostilitate și furie din rândul susținătorilor lui Traian Băsescu. Această stare emoțională i-a făcut pe mulți dintre cei implicați să realizeze comparații greu de susținut, precum cea dintre suspendarea președintelui pe cale parlamentară din 2012 și mineriadele violente și ilegite din primii ani ai tranziției democratice, ce au condus în 1991 la căderea

³⁸ R.M., „Günther Krichbaum, președintele Comisiei pentru Afaceri Europene din Bundestag: Împiedicarea voită a exprimării votului din partea Guvernului Ponta, inacceptabilă pentru un stat membru al UE”, *Hotnews.ro*, 3 noiembrie 2014, disponibil la <https://www.hotnews.ro/stiri-esential-18452012-gunther-krichbaum-presedintele-comisiei-pentru-afaceri-europene-din-bundestag-impiedicare-voita-exprimarii-votului-din-partea-guvernului-ponta-inacceptabil-pentru-stat-membru.htm?nomobile>, accesat la 19 noiembrie 2019.

³⁹ Dragoș Dragoman, „Separația puterilor sau alianța puterilor? Crizele politice din România și sursele alternative de putere”, *Polis*, vol. VI, nr. 4, 2018, pp. 113-132.

guvernului Petre Roman⁴⁰. Aceeași emoție avea să conducă însă și la elaborarea unei teorii a loviturii de stat constituționale. Conform Iuliei Motoc, profesor de drept constituțional și judecător al CCR, lovitura de stat nu mai necesită acțiunea sau prezența armatei, lucru dovedit de deciziile Parlamentului României de a aduce modificări la Legea referendumului, revocarea Avocatului Poporului și a președinților Camerei Deputaților și Senatului (deținute până atunci de PDL) sau de trecere a publicației *Monitorul Oficial* în subordinea Secretariatului General al Guvernului României⁴¹.

Revenind la alegerile prezidențiale din 2014, emoția produsă de tentativa de limitare a reprezentării va ajunge la cote maxime chiar în ziua votului pentru cel de-al doilea tur de scrutin. Între cele două tururi de scrutin, în ciuda demisiei ministrului de Externe, emoția a fost ținută la cote ridicate prin diferite declarații, inclusiv ale președintelui în exercițiu la acea dată, Traian Băsescu, care declara că a devenit evident faptul că membrii Guvernului României încearcă să obstrucționeze votul românilor din străinătate. Reamintind importanța votului acestora în 2009, cu ocazia propriei realegeri, Traian Băsescu îi îndemna să meargă la vot⁴². Mobilizați pe rețele de socializare, alertați despre neputința românilor din diaspora de a vota în secțiile deschise în străinătate, alegătorii din România s-au mobilizat în consecință, pentru a compensa „pierderea” reprezentării din străinătate. Valul emoțional propagat din străinătate s-a manifestat în România prin mobilizarea pentru susținerea lui Klaus Iohannis, care a „recuperat” decalajul din primul tur de scrutin și a câștigat cu peste un milion de voturi față de candidatul PSD.

Concluzii

Numărul limitat de exemple folosit în expunerea rolului emoțiilor în politică ridică și alte semne de întrebare, dincolo de deznodământul competiției politice și electorale. Primul se referă la disponibilitatea în creștere a emoțiilor, pe măsura restrângerii capacității de discernământ. Frica, de exemplu, nu doar inhibă capacitatea de analiză rațională, dar și

⁴⁰ Vlad F. Dumea, „Filmul evenimentelor de ieri din Parlament. Lovitura de stat și suspendarea lui Băsescu. Cristian Preda: Evenimentele sunt mai grave decât mineriadele lui Iliescu”, *Bursa*, 4 iulie 2012, disponibil la <https://www.bursa.ro/filmul-evenimentelor-de-ieri-din-parlament-lovitura-de-stat-si-suspendarea-lui-basescu-84304719>, accesat la 25 noiembrie 2019.

⁴¹ Andreea Pora, „Interviu Iulia Motoc. Fără sprijinul instituțiilor internaționale, CCR nu ar fi supraviețuit”, *Juridice.ro*, 1 octombrie 2012, disponibil la <https://www.juridice.ro/220565/interviu-iulia-motoc-fara-sprizijnul-instituțiilor-internationale-ccr-n-ar-fi-supraviețuit.html>, accesat la 25 noiembrie 2019.

⁴² „Traian Băsescu: Îi rog pe români să meargă la vot. E evident că membrii guvernului încearcă să obstrucționeze votul din străinătate”, *Digi24*, 14 noiembrie 2014, disponibil la <https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/politica/traian-basescu-ii-rog-pe-romani-sa-mearga-la-vot-e-evident-ca-membrii-guvernului-incearca-sa-obstrucționeze-votul-din-strainatate-321877>, accesat la 22 noiembrie 2019.

îndepărtează de obiectul care o declanșează, făcând confruntarea cu acea realitate dificilă, dacă nu imposibilă. Or, tocmai această capacitate de a schimba argumente, idei și soluții este cea capabilă să genereze un spațiu public relativ unificat. Interacțiunea care generează acest „câmp” politic, în sens de spațiu public deschis tuturor, este interacțiunea limitată, binevoitoare și decisivă a unor indivizi raționali. Deși în dezacord, argumentele lor, pe care o presă liberă le propagă, îi pune în contact, iar interacțiunea argumentelor private generează, ca efect cumulativ, un spațiu public⁴³. Societățile de lectură iluministe pe care Habermas le descrie sunt cele care polarizează „câmpul” public și-l unifică. Altfel, spațiul public ar putea fi conceput ca un spațiu gol, similar unui perimetru neocupat din zona urbană, sau al unei pajiști luate în stăpânire de învingătorul competiției politice sau ideologice. Această perspectivă este familiară statelor totalitare din secolul XX, unde comunicarea are strict funcție de propagandă, iar propaganda politică devine unul dintre pilonii statului, asigurând conformismul cetățenilor față de doctrina unică, adevărată și chiar sacră.

Al doilea semn de întrebare este legat de măsura în care restrângerea capacității de discernământ afectează generarea și stabilitatea relativă a unui spațiu public, înțeles după prima definiție. Restrângerea acestei capacități, în măsura în care ea există, ar putea fi folosită interesat chiar de marketingul politic, generând un spațiu public definit în al doilea mod. Astfel, propaganda bazată pe cunoștințe de piață ar putea avea efecte asemănătoare celei folosite în statele totalitare, și anume de adaptare și transformare a realității. Incapacitatea de a procesa informația livrată, fenomen devenit evident în epoca tehnologiilor moderne ale comunicațiilor, se poate alia cu sporirea, întreținerea și cultivarea emoțiilor pentru stabilirea unui „adevăr” partizan și, la limită, a unei realități particulare. Mediile virtuale, strict compartimentate și ostile, pot deveni noul „spațiu” al realității românești. Depășirea de către Klaus Iohannis în 2014 a unui obstacol „structural”, așa cum l-am numit în articol, era încă expresia unei structuri sociale obiective. Victoria cu peste două milioane de voturi în noiembrie 2019 obținută de același candidat Klaus Iohannis în cel de-al doilea tur al alegerilor prezidențiale și avansul decisiv luat chiar din primul tur ar putea fi mai puțin legată de transformarea structurală a României, în ciuda proceselor de migrație specifice României. Este mai probabil, așa cum crede Alina Mungiu-Pippidi, ca un număr mare de votanți conformiști și nesofisticați să fi „migrat” de la stânga la dreapta⁴⁴.

⁴³ Jürgen Habermas, *Sfera publică și transformarea ei structurală. Studiu asupra unei categorii a societății burgheze*, Comunicare.ro, București, 2005, p. 122.

⁴⁴ Alina Mungiu-Pippidi, „Votăm, nu gândim”, *România Curată*, 24 noiembrie 2019, disponibil la <http://www.romaniacurata.ro/votam-nu-gandim>, accesat la 25 noiembrie 2019.

Însă chiar această „migrație” politică, dacă se va confirma, ridică problema modului în care o structură socială rigidă a fost depășită. Deși nu mai este vorba despre o emoție puternică precum în 2014, 2009 sau 2004, este posibil ca mediile de socializare care au alimentat și intensificat conflictul partizan să fi alterat sau chiar să fi „generat” o nouă realitate prin emoțiile pe care le-au cultivat. Ura, ostilitatea, irascibilitatea, animozitatea, resentimentul și furia folosite împotriva adversarilor par să fi dat roade electorale. Instabilitatea, volatilitatea și imprevizibilitatea emoțiilor, scăpate de sub minimul control al rațiunii, ar putea pregăti însă terenul unui antiraționalism voluntarist mult mai violent și distructiv, mult mai coroziv pentru spațiul public. Cunoașterea mai bună a potențialului și a mecanismului de declanșare a emoțiilor politice ar putea fi folosită pentru inhibarea și mai severă a rațiunii, cu efecte asupra restrângerii aparent voluntare a autonomiei indivizilor și a libertăților cetățenești, asemănător conformismului social descris încă imprecis, dar perfect intuit de Tocqueville.

Bibliografie

BUGARIČ, Bojan, „Populism, liberal democracy, and the rule of law in Central and Eastern Europe”, *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 41, nr. 2, 2008, pp. 191-203.

DRAGOMAN, Dragoș, „Factori determinanți ai opțiunilor electorale din România în 2004. O analiză la nivel agregat”, *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, vol. VII, nr. 4, 2007, pp. 903-932.

DRAGOMAN, Dragoș, „Konrad Lorenz vorbind cu animalele: așa-zisul rău și păcatele lumii civilizate”, *Transilvania*, nr. 11-12, 2017, pp. 140-149.

DRAGOMAN, Dragoș, „Populism după populism. Erodarea democrației din România după 2007”, în Emanuel Copilaș (ed.), *Resurgența ideilor nedemocratice în România contemporană: volum dedicat profesorului Michael Shafir la împlinirea vârstei de 75 de ani*, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2020, pp. 61-92.

DRAGOMAN, Dragoș, „Separația puterilor sau alianța puterilor? Crizele politice din România și sursele alternative de putere”, *Polis*, vol. VI, nr. 4, 2018, pp. 113-132.

DRAGOMAN, Dragoș, „Tinerii, manelele și spațiul public. Valori sociale dominante și mobilizare politică”, în Sabina-Adina Luca (coord.), *Tânăr în România. Noi valori, noi identități*, Institutul European, Iași, 2013, pp. 55-82.

DRAGOMAN, Dragoș; LUCA, Sabina-Adina; GHEORGHITĂ, Bogdan; KÁDÁR, Annamária, „Popular music and social marginality during severe economic change. Evidence from post-communist Romania”, *Studia Politica. Romanian Political Science Review*, vol. XIII, nr. 2, 2013, pp. 259-271.

GHERGHINA, Sergiu, „Going for a Safe Vote: Electoral Bribes in Post-Communist Romania”, *Debatte: Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*, vol. 21, nr. 2-3, 2013, pp. 143-164.

GIUGĂL, Aurelian; JOHNSTON, Ron; CHIRU, Mihail; CIOBANU, Ionuț; GAVRIȘ, Alexandru, „Gerrymandering and Malapportionment, Romanian Style: The 2008 Electoral System”, *East European Politics and Societies*, vol. 31, nr. 4, 2017, pp. 683-703.

HABERMAS, Jürgen, *Sfera publică și transformarea ei structurală. Studiu asupra unei categorii a societății burgheze*, Comunicare.ro, București, 2005.

JONES, Eric, „Populism in Europe”, *SAIS Review of International Affairs*, vol. XXVII, nr. 1, 2007, pp. 37-47.

LORENZ, Konrad, *Cele opt păcate capitale ale omenirii civilizate*, Humanitas, București, 2012.

LORENZ, Konrad, *Les fondements de l'éthologie*, Flammarion, Paris, 1984.

MUCHEMBLED, Robert, *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne (XVe – XVIIIe siècle)*, Flammarion, Paris, 1978.

MUNGIU-PIPPIDI, Alina, „Reinventing the Peasants: Local State Capture in Post-Communist Europe”, *Romanian Journal of Political Science*, vol. 4, nr. 1, 2004, pp. 6-23.

PETRIȘOR, Dorin, „Paralaxa liberalismului”, *Idei în dialog*, nr. 53, februarie, 2009, p. 15.

RUPNIK, Jacques, „From democracy fatigue to populist backlash”, *Journal of Democracy*, vol. 18, nr. 4, 2007, pp. 17-25.

STRAUSS, Leo, *Droit naturel et histoire*, Flammarion, Paris, 1986.

TOPAN, Vlad, „W.F. Buckley Jr. și capcanele pragmatismului politic”, *Idei în dialog*, nr. 53, februarie, 2009, pp. 34-36.